

Yona Friedman kortárs modernitása

„[...] a földhöz tapadó testek elszomorítanak,
az égbe török elbűvölnek [...]”
„...erőfeszítéseim a társadalmat szolgálják.”
(Étienne-Louis Boullée)¹

Keves annyira ellentétes felfogású építész van, mint Étienne-Louis Boullée és Yona Friedman. Korszakuk és egyéni tapasztalataik különbözősége ellenére van azonban néhány olyan vonás, amiben osztoznak, és ez elegendő alapot ad ahhoz, hogy Boullée-t idecítáljam.² Elméleteik nyomán mindketten koruk nagyhatású építészeti-teoretikusai; építészeti életművük számos tervből, ugyanakkor annál kevesebb megvalósult épületből áll.

„Az építészetben az »elképzelt« projektek gyakran fontosabbak azoknál, amik megvalósultak. Ezt a tényt a *történelem* igazolta: Olyan építészek rajzai, mint Giovanni Piranesi, Donato Bramante, Claude-Nicolas Ledoux, Le Corbusier és Frank Lloyd Wright ideák gazdag forrásaivá váltak. / Az »elképzelt« projektek nem »képzeltbeliek«; nem a »papír-építészetre« tartoznak. Nem a papír számára készültek, a papír csak az eszmék hordozójaként szolgál. / Az »elképzelt« terv nem műszaki rajzot jelent. Szavakkal és instrukciókkal is leírható. / A megépített terv nem egyedül az építész műve – az építész egy épületnek csak kezdeti fázisát bocsátja rendelkezésre. A használó, a lakó az, aki az épületet, a várost valósággá váltja, aki azt saját képére formálja. / Az »elképzelt« és a »képzeltbeli« terv közötti különbséget jelzi az a tény, hogy egy »elképzelt« tervnek teljes mértékben megépíthetőnek kell lennie, még ha nem is kerül kivitelezésre. Fogalmi szinten az ilyen tervek részletesen ki vannak dolgozva – *funkcionálisan, társadalmilag és esztétikailag*”

– vallja³ Friedman (kiemelés T. E.). Állásfoglalásában történetileg is indokolja tevékenysége fontosságát, utal egyik fő eszméjére, az öntevékeny építésre, tanúbizonyságát adja a konceptuális művészettel való rokonságnak, és végül preferenciáira is fény derül.

A tavaly ősszel rendezett Yona Friedman-kiállítás⁴ alkalmat kínál arra, hogy újra gondoljuk az építész tevékenységét és annak kapcsán a kortárs építészet néhány sarkalatos kérdését.

A kiállítás maga korántsem szokványos építészeti kiállítás volt – tervrajzokkal, műleírásokkal, néhány makettal és épületfotókkal, de nem is képzőművészeti, mivel a mennyezet alá függesztett installáció épületmakettek emlékeztető tárgyakkal állt. A címben fel-

vetett mobilitás – a néző számára – elsőként e műfaji köztességben manifesztálódott. Az installáció képzőművészet és építészet határterületén egzisztált⁵ – voltaképp úgy, mint más, hagyományos utópikus épülettervek. Tartalmát és kivitelezésmódját tekintve – bár koncepciója fél évszáznyi múltra tekint vissza – mégis friss, eleven és új. Friedman mint konceptuális művész jár el, tervét ezúttal is művészek, egyetemi hallgatók kivitelezték műhelymunkában. Bár építészetre illetve gondolkodásmódjukra van nagy hatással,⁶ munkáinak jellemző módon kiállítóteremben van a helye.⁷

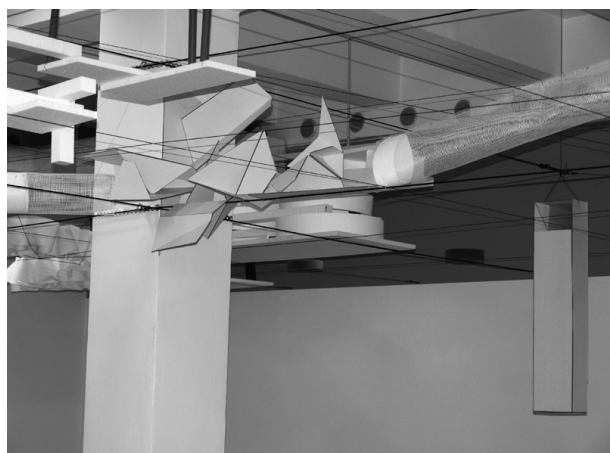
Ezúttal Friedman urbanisztikai elképzeléseinek három fő elemét emelem ki.⁸

Ville Spatiale: A galéria pilléreire kifeszített hálón függő makettek – instrukciói alapján – modellezik Friedman (futurisztikus asszociációkat keltőn:) „úrvárosát” vagy (tautologikusan:) „térbeli városát”. Az elnevezés arra utal, hogy a városok növekedését Friedman fölfelé, a harmadik dimenzióban képzelel el. Városát tervei szerint hatalmas pillérek tartják oly módon, hogy a rájuk épített, 20–25 m magasságban induló tér-rácsszerkezetre a felhasználók igényei szerint 30–40 m²-nyi közökben függeszthetők a tetszőlegesen kialakítható kb. 25 m²-nyi lakóegységek. Ekképp a városok nem foglalnak el több földfelületet, alattuk lehet termőföld, víz, mocsár vagy már meglévő város; a függesztés lehet akár híd is, mely meglévő településeket köt össze.

Mobil építészetre vonatkozó nézeteit 1956-ban, a CIAM X., dubrovnikai kongresszusán mutatta be, majd 1958-ban annak tanulmányozására létrehozta a GEAM-ot (*Groupe d'Étude d'Architecture Mobile*). A mobilitás az építési gyakorlatra vonatkozik, ám azt a társadalom, illetve az emberek mobilitása, rugalmassága teszi szükségessé és lehetővé. Ennek az a lényege, hogy az épület nem teljesen megtervezett, a változásnak, fejlődésnek az építész teret hagy: „az épületek alkalmazkodási, alakulási képességét jelenti lakóik életmódjához, viselkedéséhez és a lakókörnyezetükkel kapcsolatos elvárásaik

1. kép.

2. kép.

3. kép.

változásaihoz.”⁹ Mindez saját tapasztalataiból (II. világháború Budapesten, kibucok építése Haifában) fakadó, kikényszerített, majd asszimilált mobilitásának kiterjesztése alkotó tevékenységére:

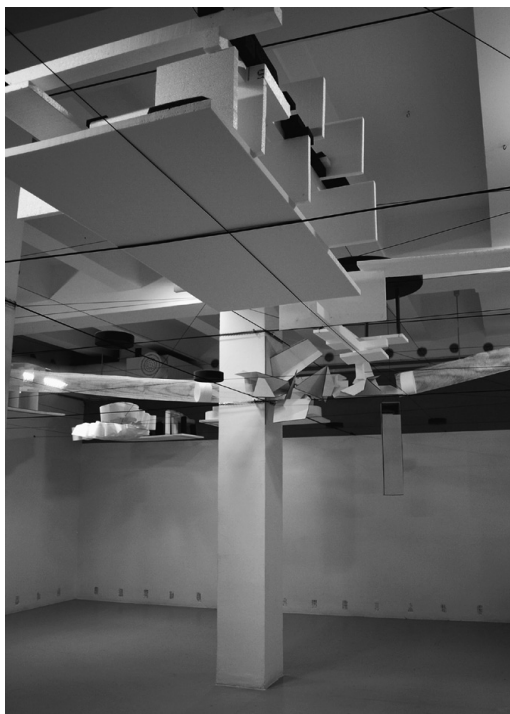
„[...] amikor nagyon fiatal voltam, igen jó véleménnyel voltam a modernista építészeiről. Csak hogy akkor jött a második világháború, és én gyakorlatilag ennek a háborúnak a terméke vagyok – egy világé, amelyben a szabályok valahogyan mind érvényüket veszítették. [...] Hogyan élsz egy olyan városban, ahol a vízszolgáltatás többé nem elérhető? Hogyan maradsz életben egy városban, ahol nincs élelem? [...] a város egészen megváltozott. [...] nem volt forgalom, nem voltak hidak. Ahhoz, hogy átkelj a Dunán, egy darab jeget kellett használnod. A város hétről hétre változott. Az építészet nem számított – csak az esemény.”¹⁰

A mobil városok **öntervezés** és a lakosok munkájával valósulhat meg: a friedmani öntervezés értelmében az épülethasználók beleszólhatnak a tervezésbe. Az épületek kialakítása minimális eszközökkel, anyagokkal, egyfajta „architettura povera” módján történik. A madrasi *Egyszerű Technológia Múzeumának* kivitelezésénél „Az építők Friedman képregényszerű kézikönyvére hagyatkoztak, melyben a tetőácsolástól kezdve a teázó-nyitáson keresztül a víztisztításig minden szükséges instrukcióval ellátta őket.”¹¹

Miért aktuális Yona Friedman építésze? Friedman munkássága mélyen gyökerezik a modern építészetben, annak ellenére, hogy tevékenységét, mint ami most érdekes, ma (is) hat, többnyire a modernizmussal szemben határozzák meg. És ha ez az „űrépítész” egyaránt, és nagyjából ugyanazon okoknál fogva érvényes a modern és a kortárs építészetben (csak másféle hangsúlyokat téve az értelmezésben), akkor azt is megkapjuk, hogy a kortárs építészet a modern elveken alapul, azoknak folytatása. A sors vagy inkább a társadalmi realitás iróniája, hogy Yona Friedman tervei makettek marad-

nak, mint épületek nem teljesednek be¹²; építésze analóg módon, mint a modern kor Habermas-szal szövegezett befejezetlen projektum marad. Vagy ezek is önelmentmondásaiból fakadóan lennének befejezhetetlenek, beválthatatlanok?

Miféle modernizmussal szemben határozható meg Friedman építésze? Azzal, amit a *Vizesés-ház*, vagy a *Ronchamp-i kápolna*, vagy amit az óbudai lakótelep testesít meg? Véleményem szerint azonban Friedman nem fordult szembe a modern mozgalommal, a korántsem egységes, és egy évszázad alatt is sokat változó építészettel, hanem annak a megcsontosodott gyakorlatnak fordított hátat (pályakezdése épp a modernizmus idejére esett), amely akadály volt egy rugalmasabb, az életkörülmények változásához alkalmazkodó, nyitottabb, és a felhasználó egyéni kreativitását igénylő építészet megvalósításának. Annak, ami a funkciót úgy redukálta, hogy az emberi igényeket egy sablonos átlag szintjén, vagy az alatt minimalizálta; ami az egyetemességet a konkrét helyi igények ignorálásával akarja megvalósítani, ami az egyszerűséget, az esztétikai minimalizmust formai sivárságra redukálja (szürke kockák egyenkivitelben), és ami az ökonómiát minimális beruházással történő gyártási kapacitás maximális kihasználásaként értelmezi. Ám a modern építészet per definitionem nyitott az újításra; ami, igaz, főleg anyaghasználati, szerkezeti, technológiai újítást jelentett, de implikálja – legalábbis nem zárja ki – a formai újítást is, és ezeknél fogva épp egyfajta funkcionális jegyében, rugalmasságának köszönhetően a mindig átalakuló társadalom (az eltérő csoportok, változatos közösségek és egyének) igényeinek kielégítését. Yona Friedman nem szegül szembe se a funkcionálisizmussal, se az egyszerűséggel, se a „transzparenciával”, se az „őszinte”, „anyagszerű”, „szerkezetszerű” építéssel, a szabad alaprajzi és homlokzatalakítással, se a zöldfelületek megkímélésével (akár pl. à la Le Corbusier az épületek lábpraállításával, tetőkertek kialakításával). Modernitását fejlődésbe vetett hite reprezentálja:

4. kép.

„A demográfiai robbanás, a technikai és tudományos haladás gyorsulása, az életszínvonal állandó növekedése, a tér, idő és művészet társadalmasodása, a szabad idő növekedése, az időtényező jelentősége, a hírközlés gyorsulásának hatása fogalmainkban szétrombolják a társadalom hagyományos struktúráját. Városaink, településeink nem igazodnak ehhez az átalakuláshoz. Sürgető feladat előre látni és megszervezni a jövőt, amely a letűnő helyére lép”

– idézi Friedmant 1974-ben Vámosy Ferenc,¹³ majd folytatja: Mivel a jövő nem ismerhető meg, „Ezért olyan településszerkezetet kell létrehozni, amely az életforma változásaihoz rugalmasan alkalmazkodni képes.”¹⁴

Városainak alapszerkezete a rács pedig, mint ami absztrakt és „természetellenes”, hirdeti a művészet autonómiáját, nem más – ha hihetünk Rosalind Kraussnak – mint a modernizmus alapvető alakzata. „A rács mitikus ereje lehetővé teszi számunkra, hogy azt gondoljuk, materializmussal van dolgunk (vagy olykor tudománnyal, vagy logikával) ugyanakkor a hit (vagy illúzió, vagy képzelgés) szabadságát adja.”¹⁵

A mobil építészet – az épület mozgékonyására vonatkozó – gondolata sem volt idegen a modern építészettől, csak épp a technikai lehetőségek korlátozták – korlátozóak ma is – kibontakozását. Modern előfutárai – akik számára japán házak szolgáltak előképpül – azt mozgatható válaszfalakban realizálták, mint Rietveld utrechti *Schröder-házában*, de elmozdítható válaszfalal épültek Magyarországon is a két háború közti falusi iskola-templomok. Az épületek reaktív mozgékonyasága még a jövő

digitális architektúrájára tartozik, a megvalósult épületek, mint például Lars Spuybroek, a dECOY csoport, Jean Nouvel egy-egy munkája és Tristan d’Estrée Sterk modelljei nem kevésbé utópikusak, mint Friedmanéi.¹⁶

Yona Friedmannál központi szerepet tölt be (egyéni élet tapasztalata és a fejlődő országokban végzett munka folytán) az öntervező építészettel együtt a „szegény építészet” is, mely a helyben talált anyagokból és legminimálisabb eszközökkel való építésre buzdít – szellemi restség helyett aktivitásra, problémamegoldásra. A szegénység ethosza – az egyszerű megoldások és a technikában fellelt szépség elképzelése szintén nem idegen a modern designtól. A szegénység-inspirálta ökonómia persze nem csupán egy korszakra tartozik, de manapság egyre nagyobb népszerűséget értenek tanulságai. A kiállításához kapcsolt nemzetközi szimpóziumnak ezért adták *A Túlélés építésze* címet.¹⁷ A helyi lehetőségek kiaknázásával Friedman a gazdaságos, energiatakarékos, végül is az ökológiai szempont befoglalását sürgette, a fenntarthatóság ideáját előlegezte meg.

Ma, a globális felmelegedés, a szélsőséges időjárás, a környezeti–természeti katasztrófák, másfelől a gazdasági válság idején, amikor a települések alakításában-alakulásában az ingatlanfejlesztők–befektetők az erőtlen (ön)kormányzatokkal állnak szemben, és a kompromisszumok elmaradását a lakosság érzékeli, Yona Friedman aktuális. Nem konkrét térbeli javaslataival, hanem azokkal a gondolatokkal, oktatói, publikációs és kiállítói teljesítményekkel, amelyek az adaptációt, a rugalmasságot, nyitottságot, kreativitást, az aktivitást valamint az egyéni szándékok és igények – végső soron a szabadság megvalósítását inspirálják.

Képjegyzék

1. kép: Yona Friedman: Mobil építészet
Budapesten kezdődött. Kiállítás a Trafó Galériában, 2010. Makettek Budapest térképén.
2. kép: Yona Friedman: Mobil építészet
Budapesten kezdődött. Kiállítás a Trafó Galériában, 2010. Részlet az installációból.
3. kép: Yona Friedman: Mobil építészet
Budapesten kezdődött. Kiállítás a Trafó Galériában, 2010. Részlet az installációból.
4. kép: Yona Friedman: Mobil építészet
Budapesten kezdődött. Kiállítás a Trafó Galériában, 2010. Részlet az installációból.

Jegyzetek

- 1 BOULLÉE, Étienne-Louis: *Az építészet poézise. Tanulmány a művészetről*. Budapest, Corvina Kiadó, 1985. 98, 31.
- 2 Épp 25 éve, hogy Bibó István egyetemi kurzusán a francia forradalmi építészekről tartott előadást. Ez megerősítette a realista utópiák iránti már meglevő vonzalmam, s ez azóta is, ha nem is jut mindig kifejezésre, masszívan tartja magát.

- 3 FRIEDMAN, Yona: *Imagined Projects*. In: *Documenta 11 Platform 5: Exhibition Catalogue*. Ed. Okwui ENWEZOR. Kassel, Hatje Cantz Publishers, 2002. 560.
- 4 Yona Friedman: *Mobil építészet: Budapesten kezdődött*. Budapest, Trafó Galéria, 2010. szeptember. 16. – október. 31. Kurátor: ERŐSS Nikolett, SOMOGYI Hajnalka. Fontosabb kritikák: MÉLYI József: *Merev váz, táguló szerkezet. Yona Friedman Mobil építészet: Budapesten kezdődött*. Élet és Irodalom, LIV. (2010. október 1.) 39. sz.; ZÖLDI Anna: *Úrváros a pincében*. In: http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2662/yona-friedmann-mobil-epiteszet-budapesten-kezdodott-trafo-galeria/?search=1&&search=1&first=2600&txt_src=csaki%20j (Utolsó letöltés: 2011. október 7.)
- 5 Ez a létmód azonban manapság nem ritka. Ilyen volt Velencében a 11. és 12. Építészeti Biennále magyar pavilonjának kiállítása (*Corpora in Si(gh)te*, 2008. Kurátor: JÚLIUS Gyula; *BorderLINE Architecture*, 2010. Kurátor: FERENCZ Marcell, WESSELÉNYI-GARAY Andor); az 52. Képzőművészeti Biennálén Andreas FOGARASI: *Kultur und Freizeit* című video-installációja (2007, kurátor: TIMÁR Katalin) és nem utolsó sorban az Ernst Múzeumban a Friedman kiállítással egy időben rendezett *Összefüggő terek* című (2010. szeptember 15. – október 24. Kurátor: ANGEL Judit, STEIERHOFFER Eszter). Ez utóbbiakon képzőművészek reflektáltak az építészetre.
- 6 Így például a japán Metabolistákra, a londoni Archigram csoportra és Moshe Safdie-ra, a Habitat 67 (Montreal, Canada) tervezőjére.
- 7 A galéria white cube-jában magára volt hagyva a látogató az álmennezeetről függő papír, szivacs, hungarocell, drót, alufólia stb. makettekkel – interpretáció nélkül, és mivel Friedman bár Budapesten született (1923-ban), nem sokat lehetett itt róla és munkásságáról tudni. Így a látvány, mint absztrakt szobrok együttese tárult fel, és a bennfenteseké (akik részt vettek a műhelymunkában illetve az egy napos nemzetközi szimpóziumon) maradt a művészet. Amennyire Friedman a nyitottságot hirdeti, úgy záródott itt be a magyar szcéna. A Ludwig Múzeumban rendezendő életmű-kiállítás vélhetőleg pótolni fogja ezt a hiányt, amit ez a műhely-kiállítás nem tudott. A kötet megjelenésekor a kiállítás már megnyílt „A nemépítés gyakorlata” címmel. 2012. január 8-ig lesz látható.
- 8 Yona Friedman munkásságáról. In: *Világépítészet – Vándorló utópiák. A FRAC Centre (Orléans) gyűjtemény kiállítása a Múcsarnokban, 1999. december 15.–2000. február 20.* Kiállítási katalógus. Kurátorok: Marie-Ange BRAYER, Pascal FAUCHER, PETRÁNYI Zsolt. Budapest, Múcsarnok, 1999. 13; *Megvalósítható utópia. Yona Friedman-nal beszélget Cserba Júlia*. Balkon, (2000) 7–8. sz. 50–51; SOMOGYI Hajnalka: „Az épület az nem egy tárgy” (hanem folyamat) – Yona Friedmanról. In: http://tranzit.blog.hu/2010/01/14/az_epulek_az_nem_egy_targy_hanem_egy_folyamat_yona_friedmanrol (Utolsó letöltés: 2010. január 4.)
- 9 <http://www.trafo.hu/programs/1945>
- 10 OBRIST, Hans Ulrich: *Yona Friedman – The Conversation Series*. Köln, Walther König, 2007. 64. Id. ERŐSS Nikolett – SOMOGYI Hajnalka: *Utószó*. In: Yona FRIEDMAN: *Mobil építészet: Budapesten kezdődött. Mobile Architecture: It all began in Budapest*. Budapest, Trafó Galéria, 2010. szeptember. 16. – október. 31. Kurátor: ERŐSS Nikolett, Somogyi Hajnalka. [o.n.]
- 11 Az 1987-ben megépített indiai múzeum egyike Friedman kevés megvalósult tervének. DACZI Dóra: *Úrvárosok építésze – Interjú Yona Friedman-nel*. In: http://ingatlanmagazin.com/ingatlanpiac/cikk_9169/ (Utolsó letöltés: 2009. május 15.)
- 12 A megvalósult épületek szinte kivételek: 1975: *Dubonnet-Cinzano üzem irodaháza*, Ivry; 1979: *Bergson Gimnázium*, Angers; 1987: *Egyszerű Technológia Múzeuma*, Madras.
- 13 VÁMOSSY Ferenc: *Korunk építésze*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 231.
- 14 VÁMOSSY, 1974. 231. Vámoossy nemcsak hogy 1974-ben tud Friedmanról, de mint a jövő építészet üdvözlője – merőben (és ma már tudjuk, nem csak jobb híján) modernista alapállásból.
- 15 KRAUSS, Rosalind: *Grids*. October. Vol. 9. (Summer, 1979). 50–64.
- 16 BAK Árpád: *Mechanikus tér, biológiai idő. Tristan d'Estrée Sterk interaktív építészetéről*. Balkon, (2008) 10. sz. 12–16; HORNYIK Sándor: *Biomorf idegenek. Digitális tervezés és fantasztikus vizualitás az építészetben*. Utóirat (a régi-új Magyar Építőművészet melléklete), IX. (2009/4) 51. sz. 21–23.
- 17 <http://kek.org.hu/yona/> (Utolsó letöltés: 2011. október 18.); POLYÁK Levente: *Utópia és pragmatizmus. Jegyzetek a budapesti Yona Friedman-szimpóziumról*. Utóirat (a régi-új Magyar Építőművészet melléklete), X. (2010/6) 59. sz. 15–19.

The contemporary modernity of Yona Friedman

On the occasion of the exhibition of Yona Friedman (Budapest, 1923) in Budapest (Trafó Gallery) last year, this essay examines Friedman’s relationship with Modernist architecture, taking into consideration the fact that he is generally regarded as someone going against Modernism. The paper also explores the extent to which Modernist ideas of architecture are still valid. Yona Friedman is one of the most influential architects of our age, and he is famous first and foremost

for his theoretical works and plans. Although only a few of the buildings he has designed have actually been built, his works have started to appear in significant contemporary exhibitions, suggesting that artists and theoreticians have also become responsive to his ideas, not only architects. Elaborated since 1956, his ideas on “mobile architecture”, “self-construction” and “ville spatiale” are rooted in Modernity, but they could not develop any further due to the stiffening of Modernism itself.

